

Plastics

PLASTIC ARTIKELEN
ARTICLES EN PLASTIC
PLASTICS PRODUCTS
PLASTIC - WAREN

Baekeland achterna

Kunststofbedrijven in Vlaanderen tijdens de pioniersjaren, 1920–1960

Robin Debo

Dit artikel kadert binnen een breder erfgoedonderzoek naar kunststofbedrijven uitgevoerd door ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed in het Industriemuseum. Het doel van het onderzoek is een veldtekening maken voor industriële sectoren, in dit geval de kunststofsector, die tot nu toe onderbelicht zijn gebleven. Welke bedrijven speelden een rol? Wat maakten ze? Is er (bedrijfs)erfgoed van bewaard? Met een veldtekening die dit in kaart brengt en een context schetst van de evolutie, hopen we verder gericht onderzoek te kunnen stimuleren en een houvast te bieden voor de waardering van erfgoed van de kunststofnijverheid.

Enkele cijfers. In 2019 werd in België 2.085.000 ton kunststoffen verbruikt.¹ In absolute cijfers laten we landen als Duitsland (9.043.000 ton) en Frankrijk (4.184.000 ton) weliswaar voor ons, maar afgezet ten opzichte van het aantal inwoners steekt België met 173.6 kilogram per inwoner met kop en schouders boven de rest van Europa (Duitsland 109.1) uit. Het gemiddelde voor heel Europa is 59.2 kilogram/inwoner.² België maakt 11 procent van alle in Europa geproduceerde kunststoffen. De omzet van die kunststofsector in België bedroeg in 2018 zo'n 14.2 miljard euro.³

Deze cijfers bewijzen dat de kunststofsector een significante nijverheidstak is in ons land. In 2020 wordt er reeds een eeuw kunststof gemaakt in België. De hoogste tijd dus om even terug te blikken op hoe deze sector hier ontluikt. Vanuit historisch onderzoek is voornamelijk aandacht geweest voor de figuur van Baekeland.⁴ Terecht, want hij ligt aan de basis van de moderne kunststoffen. Maar hij woonde en werkte in de Verenigde Staten en had hier geen fabriek. Die had hij wel in buurlanden als Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië. Over wie hier dan wél startte met de productie en verwerking van kunststoffen is opvallend weinig geweten of onderzocht. Hiertoe wil dit artikel een bijdrage leveren.

- 1 Cijfers afkomstig uit de FACTS 2019 van brancheorganisatie PlasticsEurope, 'Plastics – the Facts 2019' 14 oktober 2019. <https://www.plasticseurope.org/en/resources/publications/1804-plastics-facts-2019> (06/08/2020) Verbruik betekent in deze context de hoeveelheid kunststoffen die bedrijven omvormen tot een bepaald product.
- 2 Cijfers afkomstig van het Vlaams Kunststofcentrum (VKC-Centexbel).
- 3 Cijfers verkregen via VKC, uit het rapport 'The Belgian plastics industry and the circular economy – how far have we come' van Essenscia voor 2018.
- 4 Recent nog verscheen het diepgaand onderzoek van Joris Mercelis *Beyond bakelite: Leo Baekeland and the business of science and invention* (Cambridge, Massachusetts, 2020). Tussen 1944, wanneer Leo Baekeland overlijdt, en nu zijn er talloze publicaties, artikels, documentaires en enkele tentoonstellingen aan hem gewijd.

Waar liggen de historische wortels van de kunststofsector in Vlaanderen? Wie waren de bedrijven en gemotiveerde ondernemers die de ongeziene mogelijkheden, toepassingen, kleuren en vormen die met deze kunststoffen plots mogelijk waren gingen verkennen? Met welke kunststoffen werkten ze dan? Welke producten maakten ze er mee? En op welke manier kan dit bedrijfshistorisch onderzoek een vertaalslag krijgen naar onderzoek rond erfgoedwaardering? Dit zijn vragen waarop een antwoord gezocht wordt.

De laatste jaren is er namelijk vanuit de erfgoedsector groeiende aandacht voor de sector van de kunststofbedrijven en het daarbij horende erfgoed. Naast individuele bedrijfsgeschiedenissen en onderzoek naar theoretische modellen uit bijvoorbeeld de economie op basis van bedrijfshistorie,⁵ is er ook meer aandacht voor het belang van de bedrijfs- of sectorgeschiedenis in de waarderingskaders voor toegepast erfgoedonderzoek in functie van een hedendaags verzamelbeleid.⁶ Doorgaans is er bijzonder weinig contextinformatie bij voorwerpen uit kunststof gekend, wat die waardering zeer moeilijk maakt. Ook voor het optimaliseren van het behoud en beheer van dat plastieken erfgoed is deze informatie relevant. Want ook objecten van kunststof degraderen. Afhankelijk van de gebruikte kunststof zijn specifieke bewaaromstandigheden nodig, maar identificatie van welke kunststof gebruikt werd is vaak erg moeilijk.⁷ Meer informatie over wie wat maakte en welke kunststoffen vanaf wanneer gebruikt werden kan die identificatie al heel wat vereenvoudigen.

Dit artikel opent met een bondige, maar broodnodige contextschets van de eerste kunststofbedrijven in Vlaanderen en de factoren die de mogelijkheden en evoluties van de kunststofverwerkers bepalen in de pioniersjaren tussen 1920 en 1960. Dit toont meteen hoe weinig er momenteel eigenlijk gekend is, vooral wat de vele kunststofverwerkers betreft. Zelfs bij het handjevol kunststofproducenten blijken cruciale vraagtekens nog onopgelost te zijn.

Voor de veldtekening wordt geprobeerd om zoveel mogelijk kunststofbedrijven te identificeren in deze periode. Nuttig algemeen bronnenmateriaal blijkt om een aantal redenen vrij schaars voor deze 'pioniersjaren'. Er wordt gezocht naar de vele namen en locaties van kunststofbedrijven via bronnen die deze liefst in hapklare lijstvorm kunnen bevatten, liefst ook met aanwijzingen over welke van die bedrijven op dat moment toonaangevend zijn. Eens je de bedrijfsnaam en locatie kent, kan desgewenst verder gericht bedrijfshistorisch onderzoek uitgevoerd worden. In de praktijk valt wel op dat weinig gecontacteerde bedrijven over een historisch archief beschikken, dus ook daar moet alternatief bronmateriaal gezocht worden.

Daarom worden er vervolgens drie potentiële bronnen voor de studie van kunststoffenindustrie (en meer) toegelicht, waaronder een kersvers archieffonds dat binnenkort online ontsloten wordt door Liberab. Pistes voor toekomstig onderzoek in de disciplines van de bedrijfsgeschiedenis en de techniekgeschiedenis ronden dit artikel af.

De productie van kunststoffen in Vlaanderen

In Vlaanderen verschijnen vanaf 1920 de eerste producten uit een kunststof die op eigen bodem gemaakt is.⁸ Op dat moment wordt er elders in de wereld al zo'n 50 jaar celluloid gemaakt, heeft galaliet al zo'n 20 jaar commerciële toepassingen in onze buurlanden, en kan Baekeland al bijna 10 jaar genieten van zijn patent op fenolharsen voor het maken van bakeliet.⁹

5 Het meest recente overzicht: K. Sluyterman, *25 jaar Stichting Bedrijfsgeschiedenis en de ontwikkeling van het vakgebied* in: s.n., *Er zit toekomst in bedrijfsgeschiedenis. Symposium ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum Stichting Bedrijfsgeschiedenis* (Utrecht 2020) 7–11.

6 Zie bijvoorbeeld: O. Sermeus, *Naar een nieuwe hoogte voor de historische lift als erfgoed. Een stevigere basis door (bedrijfs) historisch onderzoek naar Liften Daelemans en Ascenseurs Thiery* (Antwerpen 2020).

7 Daar draait precies het internationale project 'Ken, benoem en beheer je kunststoffen' van Designmuseum Gent en S.M.A.K. rond, <https://www.designmuseumgent.be/collectie/project/plastics> (28/09/2020).

8 Ir. J. Claerbout, 'Vijftig jaar kunststoffen-industrie in België', *Het Ingenieursblad* 50 (1981) 296.

9 Jean-Marie Michel *Contribution à l'histoire industrielle des polymères en France* (Société Chimique de France 2017), <http://www.societechimiquedefrance.fr/Premiere-partie-Les-polymeres-avant-Staudinger.html?lang=fr> (05/08/2020). United States Patent and Trademark Office, patent #942699 *Leo H. Baekeland of Yonkers New York – Method of making insoluble objects of phenol and formaldehyde*, toegekend 7 december 1909. Raadpleegbaar via <https://www.uspto.gov/> (07/08/2020).

Het lijkt misschien alsof België de boot dan al heeft gemist, maar in feite staan de ontwikkelingen en grootschalige toepassingen van kunststoffen op dat moment wereldwijd nog maar amper in hun spreekwoordelijke kinderschoenen.

Slechts een handvol bedrijven in Vlaanderen zet de stap om zelf op grote schaal een kunststof te produceren. Wie precies de eerste is, kan op dit moment nog niet exact bepaald worden, want veel hangt af van wat als startpunt gekozen wordt. De eerste geslaagde laboratoriumproef? De start van de eerste productieafdeling die de kunststof op industriële schaal maakt? Het eerste afgewerkt product gemaakt uit die kunststof dat commercieel beschikbaar is?

Bij Gevaert wordt in 1920 voor het eerst celluloid rolfilm gemaakt. Maar het collodium (cellulosenitraat opgelost in solvent) dat ze gebruiken om de fotografische onderlaag te gieten wordt nog aangekocht bij de Deutsche Celluloid-Fabrik en American Celluloid Company. Gevaert wil dit basisproduct voor celluloid zelf maken om een uniforme kwaliteit te kunnen garanderen voor het gietproces. Nadat het onderzoeksteam voldoende ervaring met het proces heeft opgedaan, wordt in 1926 in Heultje een fabriek gebouwd om grote hoeveelheden cellulosenitraat te maken. Cellulosenitraat en de rolfilm die ermee gemaakt wordt heeft een groot nadeel: het is erg brandbaar. Er wordt intensief gezocht naar een veilig alternatief en in 1937 start Gevaert met de productie van celluloseacetaten. Uit celluloseetriacetaat maken ze vervolgens een veilige rolfilm, die onder de naam Safety Films in de markt wordt gezet.¹⁰

10 Laurent Roosen, Jules Hens, Willem Janssens, *De scharnierjaren 1920-1940 in Arbeid adelt: een geschiedenis van de door Lieven Gevaert opgerichte fotografische industrie* (Mortsel 1993–2001) volume 2a 51–75.

Cellulosenitraat en de rolfilm die ermee gemaakt wordt heeft een groot nadeel: het is erg brandbaar

In Gent treffen we in 1922 de Usine Belge de Matériel Électrique Vynckier Frères et C° aan, pas opgericht door de broers Maurice en Urbain Vynckier. Het is de tweede doelstelling in de oprichtingsakte die alle aandacht trekt: 'La fabrication et la vente de la matière isolant <La Vyncolite>'.¹¹ Enkele jaren later verschijnt in hun gamma elektrisch schakelmateriaal inderdaad een resem producten waarvan onderdelen gemaakt zijn uit dit mysterieuze vyncolite. Denk aan stopcontacten, schakelaars of zekeringskasten. Maar ze ontwikkelen ook een lijn gebruiksproducten zoals asbakken, pennenhouders, toiletbrillen, vuilbakken, handvaten, stoeltjes en kleeerhangers. In de volksmond omschrijven we het gebruikte materiaal als bakeliet, al is dit niet helemaal juist. Alle 'bakelite' is bakeliet, maar niet alle bakeliet is 'bakelite'. Zolang zijn patent geldig was, deed Baekeland er alles aan om zijn uitvinding te beschermen. Er waren enkele bedrijven die onder licentie (en vaak na grote juridische procedures) ook fenolharsen mochten produceren. Maar die mochten ze dan niet als bakeliet op de markt brengen. Ze moesten een eigen merknaam gebruiken. Daarom maakte Philips bijvoorbeeld Philite. En Vynckier misschien Vyncolite? Het is (nog) niet precies duidelijk waar dit vyncolite in de beginjaren twintig vandaan komt.

11 Bijlage tot het Belgisch Staatsblad van 30 december 1922, acte n° 12717 – Usine belge de Matériel électrique Vynckier frères et C°, société anonyme, à Gand. Constitution.

Was er een afspraak met Baekeland? Is het een eigen productie? Of werd het ingekocht als hars en kreeg het na toevoegen van zelfgekozen vulstoffen een eigen handelsnaam? Vast staat dat Vynckier eind jaren twintig wel de nodige apparatuur had en in staat was om zelf fenolhars te maken, die vervolgens te verwerkten tot perspoeders om er dan met hun eigen matrijzen en zelf ontworpen persen producten mee te maken. Het bedrijf was voor de Tweede Wereldoorlog de grootste 'op het gebied van de gietindustrie der plastische materialen'.¹² De bijna op zichzelf staande vyncolite-divisie van Vynckier verkoopt vanaf de jaren veertig voor het eerst ook perspoeders aan andere bedrijven. Een andere fabrikant en verkoper van fenolharsen in België werd de Soc. Belge de l'Azote et des Produits de Chimiques du Marly (SBA) nabij Luik in 1930.

12 Rijksarchief Gent, Oorlogsschadedossier n° 4.025.658, 4 mei 1954.

Luchtopname Vynckier in Gent. Op enkele gebouwen rechtsboven na palmt het bedrijf de volledige site in beeld in. (Collectie Industriemuseum F10185).

Nog in Gent richt een groep industriëlen in 1925 SIDAC op, kort voor Société Industrielle de la Cellulose. Vooral parlementslid en oprichter van de coöperatieve Vooruit Edward Anseele en de Bank van De Arbeid vallen op als stichtende krachten voor een bedrijf in een op dat moment gloednieuwe sector.¹³ SIDAC verwerkt cellulose (met een tussenstap van viscose) tot cellofaan, een doorzichtige dunne film. In 1929 wordt vanuit SIDAC een dochterbedrijf opgericht: Safety Cinematograph and Photographic Films. Dit maakt Lieven Gevaert erg ongerust, want terwijl zijn bedrijf nog zocht naar een veilig alternatief voor hun brandbare celluloidfilms, lijkt SIDAC op dat moment een antwoord te hebben. De cellofaan waarmee SIDAC experimenteerde werd echter bij contact met water (bijvoorbeeld om de film te ontwikkelen) week en bleek niet bruikbaar als fotografische onderlaag. Het dochterbedrijf werd weer opgedoekt.

13 Bijlage tot het Belgisch Staatsblad van 15 juni 1925, acte n° 7798 – Société industrielle de la Cellulose (SIDAC), société anonyme, à Gand. Constitution.

Wordt cellofaan gevouwen, dan blijft de vouw behouden. De transparante film heeft bovendien een zeer lage doorlaatbaarheid van lucht, olie, vet of bacteriën. Beide eigenschappen maken van cellofaan een fantastisch materiaal om voeding, bijvoorbeeld koekjes, te verpakken en langer vers te bewaren. Van snoepjes met knisperende wikkels tot zakjes om koekjes vers te houden. SIDAC is van in het begin internationaal bijzonder actief en verrassend succesvol met vestigingen in de VS (waar het de grootste concurrent wordt voor de Cellophane van Du Pont), Groot-Brittannië, Italië, Spanje enzovoort. Na de val van de Bank van de Arbeid in 1934 wordt SIDAC overgenomen door UCB en naar nieuwe hoogtes gebracht.¹⁴

In 1949 start Solvic (een samenwerking van Solvay met het Britse Imperial Chemical Industries¹⁵) met het maken van polyvinylchloride (pvc) in de productievestiging in Jemeppe. Strikt genomen ligt dit niet in Vlaanderen, maar Solvic was, om een afzet bij verwerkers aan te zwengelen, zeer actief in het delen van kennis en het ondersteunen van kunststofverwerkers die met pvc aan de slag wilden. Op korte tijd ontstonden veel pvc-verwerkers in Vlaanderen, zoals Deceuninck, Louverdrape en Ets. Jules Frank. Dat een bedrijf met wereldfaam als Solvay zich op kunststoffen werpt, betekent een grote stimulans.¹⁶

Omstreeks 1961 wordt bij Cobenam in Antwerpen de industriële productie van polyethyleen van lage dichtheid gestart. Cobenam was een samenwerking van Petrochim en Union Carbide en zocht actief naar producten die uit petroleumderivaten gemaakt konden worden.¹⁷ De kunststofindustrie integreert deze nieuwe producten al snel in hun productie.

De kunststofverwerkers

Het maken van een kunststof vereist een vrij omvangrijke en technisch complexe productie-installatie. Maar het verwerken en vormgeven van die kunststoffen tot een bruikbaar eindproduct is, zeker in die beginperiode, heel wat eenvoudiger. De kunststoffen kunnen worden geleverd als perspoeders, in semi-vloeibare vorm of als halffabrikaten zoals granulaat, staven en platen. De specialisatie van een kunststofverwerker ligt voornamelijk in de kwaliteit van de matrijzen die ze maken en/of gebruiken, de materiaal-kennis over de vele beschikbare kunststoffen, het goed kunnen afstellen van de pers-, spuitgiet- en extrusiemachines en het bedenken van een lucratief product dat uit kunststof gemaakt kan worden en vlot zijn weg vindt naar afnemers en consumenten.¹⁸

Het is dan ook niet vreemd dat heel wat bedrijven die ervaring hadden met de bewerking van metaal aangetrokken worden door de mogelijkheden van kunststoffen, aangezien ze al vertrouwd zijn met matrijzenbouw en persinstallaties. Bij het verwerken van kunststoffen komt in het begin ook nog flink wat zaag-, boor- en schuurwerk kijken. Bewerkingen waar men in andere nijverheden ook vertrouwd mee was, enkel het materiaal verschilt. Zeker in de pioniersjaren voor de Tweede Wereldoorlog zijn er vele bedrijven die experimenteerden met het maken en verwerken van kunststoffen in wat nog het best omschreven kan worden als eerder kleine, haast ambachtelijke ateliers.

Er zijn veel meer kunststofverwerkers dan producenten. In 1959 spreekt het Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen over een 200-tal verwerkers in België.¹⁹ Er zijn opvallende concentraties van bedrijven in Sint-Niklaas, in de regio Tielt-Roeselare, de randen rond Brussel, in Antwerpen en in

14 Kenneth Bertrams, *UCB. The first ninety years. 1928-2018* (Tielt 2018) 90–103.

15 K. Bertrams, E. Homburg, N. Coupain, *Solvay. History of a multinational family Firm* (Cambridge 2013) 333–360.

16 Ir. J. Claerbout, 'Vijftig jaar kunststoffen-industrie in België', *Het Ingenieursblad* 50 (1981) 301.

17 Bijlage tot het Belgisch Staatsblad van 23 januari 1959, akte nr° 1504 – Cobenam. société anonyme, à Anvers. Constitution.

18 M. Boot e.a. *Massacultuur. De eerste plastic eeuw. Kunststoffen in het dagelijks leven*. (Haarlem, 1981) 19–29.

19 P. Bourgois, 'Les matieres plastiques en Belgique' *Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen*, 1 (1959) 5–8.

Paasfoto in het atelier van de knopenfabriek van Robert Tavernier, 1942. (Collectie Eddie Verbeke).

Gent te bespeuren. Helaas zijn er slechts een handvol bedrijven die ofwel zelf hun verleden in kaart brachten (bijvoorbeeld Deceuninck en Niko), het onderwerp waren van heemkundig onderzoek (Formica en Injextru) of zelf nog historisch archief en bedrijfserfgoed bewaren (Injextru, Formica, Niko, Hubert De Backer, DBP Plastics). Omdat het onmogelijk is hier alle verwerkers bij naam te overlopen (ze zijn ook nog niet allemaal geïdentificeerd) geef ik enkele grote lijnen mee die als context voor de groep van de verwerkers relevant zijn voor toekomstig onderzoek.

Net zoals in veel andere beroepen geldt bij de beginnende kunststofverwerkende industrie dat je het vak op de werkvloer leert

De reden waarom in sommige plaatsen in Vlaanderen een concentratie aan kunststofverwerkers is, heeft te maken met opleiding, of eerder het gebrek er aan. Net zoals in veel andere beroepen geldt bij de beginnende kunststofverwerkende industrie dat je het vak op de werkvloer leert.

Er zijn talrijke voorbeelden van bedrijven die worden opgericht door iemand die aanvankelijk bij een andere kunststofverwerker had gewerkt en daar de nodige ervaring had opgedaan om voor zichzelf te beginnen. Zo kan je

vanuit het Formica van Robert Tavernier in Tielt vlot lijntjes trekken naar kunststofverwerkers opgericht door familie, kennissen of oud-werknemers, zoals Moderna, Tavernier-Hubeaux, Avena, Galacor en Injextru Plastics. Zelfs Deceuninck, hoewel geen familie of oud-werknemer, kan er aan gelinkt worden. De kinderen van de stichters van kunststofbedrijven volgen hun ouders op in het bedrijf, of ze stampen met wat steun een eigen kunststofbedrijf uit de grond om in een andere niche producten te maken. Zo ontstaan vanuit de familie De Backer tal van grote kunststofverwerkers. De eerste generatie (Werner en Alfons) bouwen Niko op. De volgende generatie waaiert uit met bedrijven als Usines Alfred Stevens (schoonzoon) en Conite (Werners zonen Albert en Hubert). In 1954 wordt Conite opgesplitst. Albert zet de verwerking van fenolharsen verder met Plasticor en Hubert richt zich met zijn bedrijf 'Hubert De Backer' op de nieuwste ontwikkelingen met polystyreen.²⁰

20 Zie: E. Verbeke, *Robert Tavernier 1901-1947. Kunststofpionier* (Tielt, 2013).

Daarnaast zijn er ook ondernemers die vanuit de specifieke sector waarin zij actief zijn mogelijkheden zien om bepaalde producten in hun assortiment uit kunststof te maken. Winsol maakte rolluiken uit hout, maar schakelt al vrij vroeg over op de verwerking van pvc. Stillemans in Brussel extrudeerde H-profielen in lood voor glas-in-loodramen. In de jaren 50 gaat het bedrijf allerhande profielen in kunststof extruderen. Gelijkaardige techniek, ander materiaal.

De grote diversiteit aan verwerkers en de producten die ze maken, hangt ook samen met het groeiend gamma beschikbare kunststoffen die stuk voor stuk specifieke eigenschappen en bijgevolg toepassingsmogelijkheden hebben. Vanaf halverwege de jaren 30 groeit het aantal gekende kunststoffen erg snel op korte tijd.

De bevindingen van de Duitse scheikundige Staudinger hebben in 1930 de basis gelegd voor de polymeerchemie. Het gevolg? Een Nobelprijs voor Staudinger en chemiereuzen die hun onderzoek naar nieuwe kunststoffen sterk opdrijven. Dat levert snel resultaten op met producten als polymethylmethacrylaat (PMMA), gekend onder de handelsnamen Plexiglas en Perspex. We zien ook polyamide (PA), best gekend als nylon, verschijnen en polystyreen (PS) wordt door IG Farben voor het eerst verkocht onder de handelsnaam Trolitul. Ook polyethyleen (PE) wordt ontdekt en voor polyvinylchloride (PVC), dat al eerder gekend was, worden rendabele methodes voor industriële productie gevonden.²¹

21 Museum of Design in Plastics, *Materials* <https://www.modip.ac.uk/plastics/materials> (3/08/2020) Een handig overzicht van soorten kunststoffamilies met voorbeelden van typische producten die uit bepaalde kunststoffen worden gemaakt. Niet exhaustief, maar wel een handig hulpmiddel.

Kortom, heel wat vooruitgang. Of toch niet? Het is belangrijk een verschil te maken tussen de data waarop die nieuwe kunststoffen uitgevonden en gepatenteerd worden, en wanneer het in een land ook effectief beschikbaar is om te verwerken. Dat verschilt namelijk sterk. Het is voor de meeste kunststofverwerkers in Vlaanderen wachten tot na de Tweede Wereldoorlog voor de doorbraak van al deze nieuwe kunststoffen. In Groot-Brittannië werd Perspex toen al enige tijd gebruikt voor de complexe op maat gebogen vormen van vliegtuigramen.²²

22 M. Boot e.a. *Massacultuur. De eerste plastic eeuw. Kunststoffen in het dagelijks leven.* (Haarlem, 1981) 13–14.

Er zijn wel enkele uitzonderingen op te merken: Formica in Tielt verwerkt eind jaren dertig al Trolitul met hun eerste spuitgietmachine tot kammen. Robert Tavernier van Formica was de eerste die een spuitgietmachine van Eckert & Ziegler, makers van de eerste commercieel beschikbare spuitgietmachine, in België invoerde. Het toestel, met technische fiche en originele bestelbon, is bewaard gebleven in private handen. Conite uit Sint-Niklaas

maakt voor Gevaert onderdelen uit Trolitul voor de behuizing van hun rolfilm. Het was Gevaert die in Duitsland contacten had om Trolitul in te voeren en aan Conite te leveren.²³

23 Originele brief met bestelling van Gevaert aan Conite, bespreekt o.a. de levering van Trolitul. Uit het archief van Hubert De Backer (niet geïnventariseerd).

In 1944, tijdens de oorlog, was Jules Frank er in geslaagd om pvc te extruderen in een buis. Hij werkte toen bij Polva, maar stichtte halverwege de jaren vijftig zijn eigen Etablissement Jules Frank. De kunststofbuizen zorgden voor een revolutie in het waternetwerk en sanitaire installaties in de bouw, maar het was zijn voormalig werkgever Polva die zou uitgroeien tot Pipelife, een van de grootste producenten van kunststof leidingsystemen in Europa.

Tuyaux
Profilés
Barres
Plaques
Tuyaux d'arrosage
Injection
Formage
Revêtement
Installations
Plastiques liquides

ETABLISSEMENTS
J. FRANCK

Usine & Bureaux :
Venstraat 159, Schoten
Tél. 03 / 52 46 01 - & 52 47 51

Advertentie Jules Frank (Uit BTVK).

Injextru in Tieltspecialiseerde zich in de extrusie van pvc in allerlei profielen en buizen. Het is verrassend hoeveel producten uit hun stal we eigenlijk kennen. Van klosjes wasdraad (nog met de hand opgerold) tot het gamma van 'Somerset' speelgoed zoals springtouwen, strijkparels en kleurrijke draad om scoubidous te knopen. En natuurlijk: hoepels. De hoepel werd niet hier uitgevonden of voor het eerst gemaakt. Maar Injextru was wel de eerste om ze hier te produceren en via een groothandelaar op grote schaal te verdelen. Op 18 oktober 1957 werd de productie van de 'Hoepla hoepla' gestart.²⁴

24 P. Struyve, Van hoelahoep tot industrieel profiel, de geschiedenis van Injextru Plastics 1947-1997 (Pittem 1997) 45-53.

Handmatig oprollen van klosjes wasdraad bij Injextru en voorbeelden van hun Somerset springtouw en scoubidou's. (Collectie Eddie Verbeke).

De behuizing voor de rolfilm van Gevaert werden door Conite gemaakt. Het bestond uit vier (één stukje is al gemonteerd) onderdelen die in elkaar pasten en waarin de film automatisch (door een gespannen veer) in oprolde. Er moest veel zwart pigment gebruikt worden om het polystyreen te kleuren, want er mocht absoluut geen licht op de film kunnen vallen. En heb je nog een oud model watermeter in huis? Dan zijn de kleine wieltjes en cijfertjes die je verbruik tellen ook door Conite gemaakt.

De drie onderdelen die Conite uit Trolitul vervaardigde voor de behuizing van de filmrolletjes van Gevaert. Eén van de eerste toepassingen van polystyreen in Vlaanderen. (Collectie Hubert De Backer).

Verkenning van enkele nieuwe of minder gekende bronnen

Zoals eerder aangehaald, zijn er veel verwerkers van kunststoffen en slechts een handvol producenten. Wat je vooral nodig hebt als startpunt voor een onderzoek is een bedrijfsnaam en/of ligging. Eens je die kent ben je vertrokken voor een duik in stichtingsaktes, vergunningen, (misschien) bedrijfsarchief, patentbelastingen, enzovoort. Ervaring uit het veldonderzoek tot nu toe leert dat er slechts enkele bedrijven zijn die nog archief bewaren. Bedrijfsarchief van de grootste zoals SIDAC en Vynckier is echter onvindbaar: het gevolg van een resem overnames, verkopen en opdeling van productievestigingen waarbij het archief uiteen werd gehaald en zoekraakte.

Bronnenmateriaal over de sector van de kunststofindustrie in de beginperiode is ook moeilijk gericht te zoeken. Juist doordat het een 'nieuw' soort materiaal was en nog niet gepercipieerd werd als een sector op zich, zou je heel divers moeten zoeken: in de metaalsector, de houtindustrie, chemische industrie, de textielsector, speelgoedfabrieken, elektronica-producenten, enzovoort. Dit wordt ook duidelijk omschreven in het eerste nummer van het Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen. P. Bourgois, technisch-commercieel directeur bij rubberfabrikant Lacollonge in Brussel, probeerde voor het artikel 'Statistiques belges relatives aux matières plastiques' cijfermateriaal over productie, groei, import en export en omvang van de sector samen te brengen.

Voor die data moest hij, ondanks medewerking van het Belgisch Statistiek-bureau over de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie, grondig filteren in de beschikbare gegevens om er iets zinnigs uit te halen. Verder kon hij bepaalde cijfers niet gebruiken omdat de gemaakte producten uit de kunststofsector nogal vaak samen met andere zaken onder het kopje 'autre' en 'non désignée' vallen en dus onmogelijk verder te identificeren zijn. Zijn beknopt verslag leest dan ook grotendeels als een verzuchting en roep om een betere rapportering en beschikbaarheid van specifieke cijfergegevens om de kunststofsector in kaart te brengen. Die komt er ook, maar dit is pas na de periode die we voor het onderzoek in beschouwing nemen.²⁵

De schaarste aan bronmateriaal dwong ons om creatief op zoek te gaan naar ander pistes die mogelijk informatie of aanknopingspunten kunnen bevatten. Via contacten met Essenscia, een van de federaties die zich met kunststoffen bezighoudt, leerden we van het kortstondig bestaan van het Belgisch Tijdschrift voor de Kunststoffen. Naast de inhoudelijke informatie die het tijdschrift bevat, blijkt het eigenlijk eveneens een tijdsdocument te zijn over een ontluikende industriese sector. In dat tijdschrift ontdekten we ook dat er in 1961 voor het eerst een kunststofbeurs georganiseerd werd in België. De zoektocht naar de beursorganisator van destijds bracht ons bij een rijk onontgonnen archief met materiaal over die eerste Europlastica, maar ook talloze andere beurzen zoals de Internationale Jaarbeurs Vlaanderen (sinds 1946). Soms wordt zo'n spreekwoordelijk geitenpaadje verkennen dus rijkelijk beloond. Tot slot doken we in enkele oorlogsschadedossiers, een nog ondergewaardeerde bron die zeker voor bedrijfsgeschiedenis verhelderende informatie kan bevatten.

Het archief van beursorganisator IJF-IFOV: een bijzondere bron

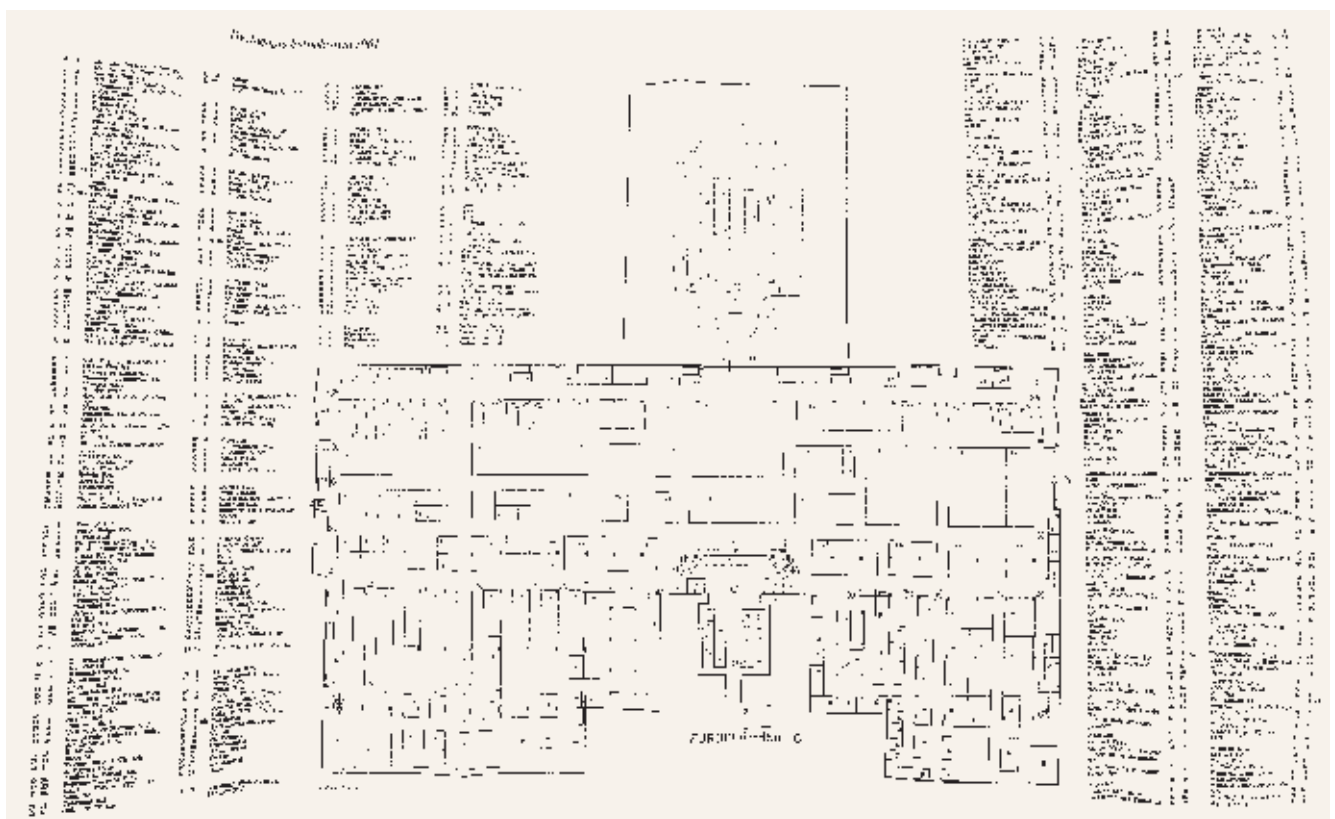
IJF-IFOV is een non-profitorganisatie, gevestigd bij het Floraliënpaleis, die grote beurzen organiseert. Het ontstaan gaat terug op de praktische uitwerking van de eerste Internationale Jaarbeurs Vlaanderen in 1946, toen de eerste officiële jaarbeurs in bevrijd Europa. Vele andere grote beurzen,

25 P. Bourgois, Statistiques belges relatives aux matières plastiques, Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen (1959) 6–7.

zoals de latere Flanders Technology, Lineart en Estetikabeurzen, komen eveneens uit hun stal.

Begin 2020 draagt de beursorganisator IJF-IFOV zijn historisch archief over aan Liberias. Het fonds omvat naast documentatie over de werking (bestuursraden, algemene vergaderingen, briefwisseling intern en extern, jaarrekeningen, enzovoort) veel materiaal over de organisatie van de verschillende beurzen. Denk aan openingsspeeches van notabelen, deelnemerslijsten, beursprogramma's en vooral foto's. Heel veel foto's! Van de verschillende standen, van kuierende beurgangers, van de vele prominente figuren en politici die er graag te gast waren en nog veel meer. Met zo'n 17,7 m archief, 27 boeken, 608 affiches, 18.008 foto's, 69 medailles, 71 audio- en videocassettes, 1 banner, 21 pancartes en 11 objecten vormt dit fonds een rijke bron. Momenteel wordt dit archief in sneltempo gedigitaliseerd en normaal gezien nog dit jaar online beschikbaar gesteld voor onderzoek.

In 1961 wordt in Gent de eerste Europlasticabeurs georganiseerd, volledig in de geest van de toen nog nieuwe Europese Economische Gemeenschap. De opdracht voor de praktische uitwerking ging naar het team achter de Internationale Jaarbeurs Vlaanderen. Het was een mijlpaal voor de kunststofsector in België. Voorheen was de Internationale vakbeurs voor kunststoffen in Leipzig, Hannover en Dusseldorf de *place to be* voor wie de nieuwste ontwikkelingen, toepassingen en machines wilde ontdekken. Maar voor heel wat kunststofverwerkers uit België was aanwezigheid op die beurs te duur. Met de Europlasticabeurs komt Europa naar Gent. Een unieke kans voor kunststofbedrijven uit Vlaanderen om zich van hun beste kant te laten zien.

Grondplan van de standen met lijst van alle deelnemers aan Europlastica '61. (Archief IJF-IFOV).

Die lijst van deelnemers, met een bijbehorend grondplan en programma-boek, treffen we aan in het archief van IJF-IFOV. Verspreid over zo'n 244 standen namen de kunststofproducenten, enkele machinebouwers voor de kunststofindustrie en vooral héél veel kunststofverwerkers deel.

Oorlogsschadedossiers van SIDAC & Vynckier

Aangezien over twee van de vroegste kunststofproducenten in Vlaanderen bijzonder weinig informatie te vinden is, werden onder andere de oorlogsschadedossiers opgespoord. Toegegeven, het vraagt wat inspanning om de vele gescande fichekaarten stuk voor stuk te overlopen op zoek naar het dossiernummer van de onderneming, maar de informatie in de oorlogsschadedossiers compenseert de moeite ruimschoots.

Na de oorlog konden particulieren en verenigingen (onder andere bedrijven) een oorlogsschadedossier opstellen om een vergoeding aan te vragen voor geleden materiële schade. Omdat het soms over aanzienlijk grote sommen gaat, deden bedrijven vaak erg hun best om een goed uitgewerkt dossier op te stellen. Zo steekt het dossier van SIDAC vol plannen en unieke voor- en na-foto's om de schade van vijf bominslagen nauwkeurig te documenteren. Zo is het mogelijk om inzicht te krijgen op de indeling van de fabriek en zelfs het productieproces.²⁶

26 Rijksarchief Gent, Oorlogsschadedossier n° 4.037.310.

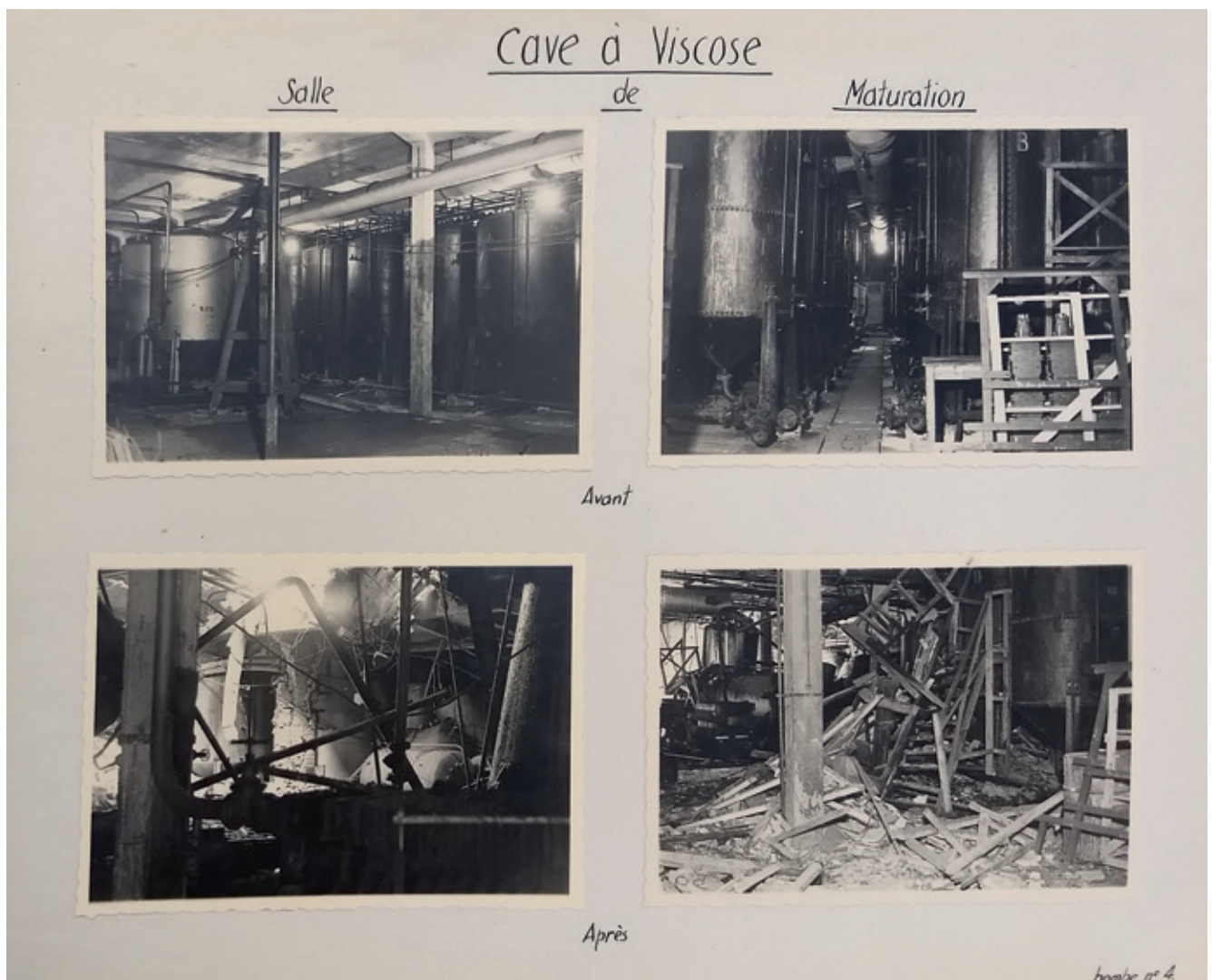
Het oorlogsschadedossier van Vynckier bevat dan weer een gedocumenteerd relaas over de ontvreemding van materiaal uit treinwagons en binnenvaartschepen, nadat het bedrijf door Franse militairen verplicht wordt om grondstoffen en machines te verhuizen naar Frankrijk zodat het niet in handen zou vallen van het Duitsers leger. Vynckier maakt op dat moment blijkbaar patroonhulzen en ontstekers voor het Belgisch leger waardoor het bedrijf strategisch belang had. Het schip La Splendide werd door het oorlogsgeweld ingehaald en nabij Bregues in brand gestoken door het terugtrekkende Franse leger. De schipper wist de brand te bestrijden, maar de vele kisten met kostbare bedrijfsdocumenten waren compleet verloren. Vermoedelijk is het vroegste bedrijfsarchief toen verloren gegaan.²⁷ Het dossier schetst verder enerzijds de positie van Vynckier als belangrijkste vooroorlogse kunststoffabrikant en onderbouwd dit met cijfers. Anderzijds bespreekt het ook de toekomstplannen van het bedrijf in de motivatie voor de uitbetaling van de oorlogsschade. Daaruit blijkt dat vooral de afdelingen die fenolharsen produceren en verwerken tot behuizingen en objecten (de afdelingen matrizenbouw, perserij, pastillage en perspoederproductie) na de oorlog aan belang winnen, ondanks de concurrentie van de vele thermoplasten die op dat moment ten tonele verschijnen.

27 Rijksarchief Gent, Oorlogsschadedossier n° 4.025.658, 4 mei 1954.

Het Belgisch tijdschrift voor Kunststoffen (BTVK) 1959–1969

In 1959 verschijnt het eerste nummer van het Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen. De redactie en de uitgave van het tijdschrift is de eerste krachtenbundeling van de drie sectorale werkgeversorganisaties die zich ook op de kunststoffen in België richten: de Federatie van de Chemische Nijverheid van België (nu Essenscia), de Belgische Syndicale Kamer voor Kunststoffen en Fabrimetal (nu Agoria). De redactieleden komen uit de grote spelers van de kunststoffensector op dat moment: S.A. D'Arendonk, Plascobel, Solvay en Solvic, Vynckier, Eternit, UCB-Sidac, enzovoort.

De redactie opent in het editoriaal van het eerste nummer met de stelling: 'Depuis quelques années, l'Industrie des Matières Plastiques a conquis droit

Oorlogsschadedossier SIDAC (Rijksarchief Gent).

de cite. Son importance, toujours en evolution croissante, influence la plupart des techniques modernes.²⁸

Voorheen had elke sectororganisatie afzonderlijk geprobeerd zoveel mogelijk bedrijven die met kunststof bezig waren aan te trekken. De Federatie van de Chemische Nijverheid richtte zich vooral op de producenten van kunststoffen. Fabrimetal richtte zich dan weer vooral op de verwerkers.

Het tijdschrift was een poging om de eigen belangen opzij te schuiven en samen de kunststofnijverheid te begeleiden naar meer professionalisering, voornamelijk door het bekendmaken van de nieuwste ontwikkelingen en toepassingen in het vakgebied. En dat was nodig, want heel wat ondernemingen hadden nog het 'karakter van een ambachtsbedrijf'. In latere artikelen in het tijdschrift wordt het voorbeeld gegeven van vlasboeren in de Leiestreek die omschakelen naar kleinschalige extrusie van pvc-profielen in hun vlasloodsen. Ze kopen de nodige machines en grondstoffen, maar hadden vaak amper benul wat ze nu precies deden. Bijgevolg was de kwaliteit van hun producten (lamellen voor rolluiken en dergelijke) veelal

28 "Sinds enkele jaren heeft de kunststofindustrie zijn bestaansrecht verworven. Zijn belang, wiens evolutie blijft toenemen, omhelst het merendeel van de moderne technieken."
A. Guilmot, Editorial *Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen* 1 (1959) 1-3.

ondermaats, wat de reputatie van kunststoffen bij consumenten deed kelderen.

Aangezien noch Agoria noch Essenscia in hun historisch archief een ledenlijst uit die vroege periode van de kunststofproductie in België (periode 1920 – 1960) wist op te duiken, was dit tijdschrift een goede bron om namen en adressen van bedrijven te sprokkelen. Velen plaatsten immers advertenties in het blad en de artikels werden hoofdzakelijk aangeleverd vanuit kunststofbedrijven die er toepassingen van hun producten in de kijker zetten. Ieder nummer bevat een handig overzicht van de octrooien in verband met kunststof die sinds het vorige nummer in België neergelegd en toegekend zijn. Ook de rubriek inlichtingen is interessant. De nieuwtjes variëren van seminaries (met sprekerslijsten) tot bedrijfsnieuws over binnengehaalde grote opdrachten, akkoorden, fusies en oprichtingen in de Belgische kunststofsector.

Het gezamenlijk tijdschrift loopt tot 1969, waarna de Federatie van de Chemische Nijverheid het initiatief verder zet. De opvolger 'Belgian Plastics – Belgisch tijdschrift voor kunststoffen en elastomeren' loopt nog tot 1973. Daarna komt er geen opvolger meer.

Het Belgisch Tijdschrift voor Kunststoffen, eerste jaargang in vijf delen.

Conclusie

De geschiedenis van de kunststofproductie en verwerking in Vlaanderen (en België) is momenteel nog compleet onderbelicht. Vandaag is het nochtans een sector waarin ons land op Europees niveau eigenlijk best hoge toppen scheert. Zelfs van historische hoofdrolspelers als SIDAC en Vynckier is, als puntje bij paaltje komt, eigenlijk erg weinig met zekerheid geweten. Om nog maar te zwijgen van de vele verwerkers die de talloze producten maakten die de afgelopen eeuw hun weg vonden naar onze huishoudens. Producten die kleur, betaalbaar comfort, onderhoudsgemak en flink wat vertier brachten en zelfs een beetje onderdeel zijn geworden van ons collectief geheugen. Van de viewmasters die in Sint-Niklaas gemaakt werden tot hoelahoepen of kleurrijke wasdraad uit Tielt en brooddozen uit Wilrijk.

Na 100 jaar activiteit kunnen we enkel vaststellen dat er bij de bedrijven zelf (uitzonderingen niet gelaten) nagenoeg geen archiefmateriaal overblijft en er tot dusver weinig tot geen interesse is getoond voor het erfgoed dat deze bedrijven nalieten, zowel roerend, onroerend als niet-tastbaar. Bronnen zijn schaars aangezien het een 'nieuwe' industrietak betreft. Het duurt lang voor er concreet cijfermateriaal over de sector wordt bijgehouden, hun producten en grondstoffen vielen gewoon onder de categorie 'andere' in officiële tellingen. Er is nagenoeg geen archiefmateriaal van bedrijven bij een officiële instelling terechtgekomen, op enkele heemkringen na die zich over lokaal materiaal (bijvoorbeeld Ebena) ontfermen.

De bronnenbespreking toont aan dat er, ondanks gebrek aan materiaal uit eerste hand, best wat mogelijkheden zijn dankzij bijvoorbeeld recente fondsen zoals dat van beursorganisator IJF-IFOV. Het tijdschrift van de sectorfederatie(s) is bovendien niet alleen inhoudelijk informatief, het is tegelijk ook getuige en tijdsdocument van hoe een nieuwe bedrijfstak zich ontwikkelt, positioneert en welke belangen daarbij spelen. Wat informatie over individuele bedrijven betreft laten oorlogsschadedossiers, nog steeds wat ondergewaardeerd als bron, zien dat ze met wat geluk een ware schat aan informatie bevatten.

Dat er nagenoeg geen bedrijfsarchief van kunststofbedrijven terecht kwam in een officiële instelling, wil niet zeggen dat er geen kunststof erfgoed bewaard is. Integendeel. Talloze musea hebben objecten uit kunststof in hun collectie. Van celluloid schoenhakken en nylon panty's tot bell-telefoons, fotocamera's, bakelieten bakvormen voor koekjes, hele meubelstukken en dozen vol kleurrijke oranje kopjes en eierdopjes, en ga zo maar door. Maar de reden dat deze objecten in collecties terecht kwamen is niet omdat ze uit kunststof gemaakt zijn, wel omwille van hun design of functie. Zelden is precies geweten welke kunststofverwerker het product (of onderdelen ervan) gemaakt heeft of uit welk soort kunststof het precies gemaakt is.

Een beter referentiekader om deze vele duizenden objecten te situeren en te waarderen zou een fantastische meerwaarde zijn. Om terug te grijpen naar een concreet voorbeeld uit het artikel: de filmrolletjes van Gevaert, die door Hubert De Backer gemaakt werden. Dat dit een van de eerste producten is die in Vlaanderen met polystyreen (Trolitul) werd gemaakt, geeft een heel andere dimensie aan een anders ogenschijnlijk eenvoudig stukje zwart plastic. Dit soort informatie en elementen zijn essentieel voor een onderbouwde waardering van erfgoedobjecten in collecties.

Daarnaast zijn sommige kunststoffen potentieel gevaarlijk, zeker oudere soorten die langdurig in afgesloten ruimtes (bijvoorbeeld museumdepots) bewaard worden. In de pioniersjaren werd duchtig geëxperimenteerd met allerhande vulstoffen om kunststoffen te verstevigen en stabiliseren. Asbest was bijvoorbeeld een veelgebruikte vulstof. Degradatie van bepaalde kunststoffen levert ook gevaar op, van gassen die zich kunnen opstapelen tot bijvoorbeeld toegenomen brandgevaar bij cellulosenitraatfilm. Ingrijpen vereist dan wel dat je weet uit welke kunststof iets gemaakt is en welke risico's er dus aan verbonden zijn. Een beter zicht op welke kunststofproducten gemaakt werden door wie in welke kan helpen om potentieel 'gevaarlijk erfgoed' op te sporen in publieke (en private) collecties.

In het verlengde hiervan zou het erg interessant zijn om de technische evoluties in productie en verwerking van kunststoffen in Vlaanderen uit te klaren. De evoluties zijn internationaal gekend en goed beschreven. Het is nog een kwestie van achterhalen wanneer, hoe en waar die evoluties en ontwikkelingen hun weg vinden tot een producent of verwerker hier. Door dit te vergelijken met informatie uit omliggende landen (waar dit wel al gedocumenteerd is) kunnen we dan uitmaken of onze kunststofondernemers *early adopters* dan wel *late adapters* waren.

Bedrijfshistorisch onderzoek naar de vroege kunststofsector kan ook aansluiting vinden bij actuele ontwikkelingen: de kunststofsector ondergaat momenteel heel wat veranderingen. In de zoektocht naar milieuvriendelijke kunststoffen wordt bijvoorbeeld teruggekeken naar producten uit die beginjaren die vertrokken vanuit natuurproducten, zoals cellofaan, kunstzijde en galaliet. Ook in die richting kan historisch onderzoek een boeiende bijdrage leveren.

Biografie

Robin Debo is kennismedewerker bij ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed in het Industriemuseum en werkt voornamelijk rond het erfgoed van bedrijven. Één van de speerpunten binnen die werking is het in kaart brengen van die sectoren die voorlopig onderbelicht zijn gebleven. Van de brede kunststofsector, en vooral de verwerkers ervan, wordt momenteel een veldtekening gemaakt.

Bedrijvig-
heid